

EDUARD KALE

PROBLEMI PRI INTERPRETIRANJU SVJETSKE POVIJESTI

U povodu:

Historije čovječanstva

Kulturni i naučni razvoj

Pripremljeno pod pokroviteljstvom UNESCO-a

(Izdanje na hrvatskom: »Naprijed«, Zagreb — svesci: I, II, III, VI)

Bilo je i dosad, od davnine, brojnih pokušaja — bilo pojedinačnih bilo grupnih — dati sintezu svjetske povijesti, ovaj, pak, razlikuje se od svih, pa mu se mora posvetiti posebna pozornost. Djelo je to izrađeno pod pokroviteljstvom međunarodne organizacije UNESCO, a kako je svrha bila dati najobjektivniju moguću sintezu, osigurana je suradnja najšireg kruga stručnjaka. Instruktivno je ovdje dati kratku kronologiju kako se to radilo.

Zamisao da se pristupi izradi ovakva djela javila se je godine 1943. (na konferenciji ministara prosvjete u Londonu). Tri godine poslije aktualizirao ju je J. Huxley (tadašnji izvanredni tajnik Pripremne komisije za UNESCO) prijedlogom za izradbu povijesti razvitka ljudskog duha. U tijeku slijedećih dviju godina u rad je uključen veći broj uvažanih znanstvenika, kad je i određen odbor stručnjaka koji će sastaviti plan za izradbu »historije znanosti i kulture čovječanstva« što bi trebalo biti podnesen Generalnoj konferenciji. Krug suradnika se proširuje. Godine 1950. vrše se savjetovanja s Međunarodnim vijećem znanstvenih saveza i Međunarodnim savjetom za filozofiju i humanističke nauke »s ciljem da se imenuje međunarodna komisija koja će preuzeti, u ime UNESCO-a punu odgovornost oko pripremanja i izvođenja ovog djela«. Komisija je formirana iz širokog kruga stručnjaka iz različitih zemalja. 1951. imenovan je uređivački odbor i Biro. Kao prva stvar pokrenut je tromjesečni časopis »Journal of World History«, kojega je svrha bila »prikupljati materijal za konačan sastav ove historije«, a uz to omogućiti znanstvenicima svih zemalja sudjelovanje »u izmjeni stajališta u pitanjima tumačenja i stvarnog prikazivanja ove historije«. Nakon svega Komisija se našla u dvojbi kako provesti samo pisanje djela: da li će to obaviti Komisija ili povjeriti jednom jedinom uredniku, ili čak nezavisnim autorima. Opredjelila se za ono što je i najrealnije, ne samo glede stilskih razloga, da svaku knjigu pišu autori-urednici, koji će i snositi odgovornost za tekstove, ali pod nadzorom i u suradnji s

uređivačkim odborom i Komisijom, pri čemu je Komisija zadržala punu ovlast dobivenu od Generalne konferencije UNESCO-a. U početku 1952. razaslan je prvi nacrt plana za sastav ovog djela, te su autori-urednici, članovi Međunarodne komisije i od Komisije konzultirani stručnjaci oblikovali plan-vodič za izradbu svih šest knjiga, o čemu se zatim izjasnila i Generalna konferencija UNESCO-a. Ova je ipak 1956. preporučila da se tekstovi svih knjiga podnesu nacionalnim komisijama u svim zemljama članicama, da bi se prikupile kritike i primjedbe koje bi pomogle autorima-urednicima u preinaci i usavršavanju svojih tekstova. A 1958. zadužila je Komisiju izabrati određen broj povjesničara, specijalnih savjetnika, koji će savjetovati Biro i autore-urednike o mogućim promjenama u tekstu svake knjige, glede primljenih komentara i kritika, te predložiti tumačenja urednika za prijeporna pitanja.*

Kako je vidljivo, poduzete mjere išle su za tim da ovo djelo bude što savršenije i objektivnije. Upravo zato ono je i najpodobnije za analizu metodologijskih teškoća u priopćivanju svjetske povijesti.

U uvodnoj riječi René Mahen piše kako ovo djelo ima dvojaku ambiciju: obuhvatiti prošlost u cjelini i u isti mah sabrati sve što o toj prošlosti znamo.** Međutim, svekolika zbivanja nije moguće ni znati ni obuhvatiti, pa ni priopćiti. A iz onoga što znamo, za što postoji činjenična dokumentacija, uvijek se odabire ono što valja priopćiti — jer povijesno priopćivanje (u sintezi) nije faktografija. Budući da se kreće u vrijednosno-hiperarhijskom svijetu kakav je ljudsko društvo, i povjesniku (sinteze) je to imanentno polazište. Sustavnu smislenost zbivanja i odatle vrijednosnu ljestvicu sadržaja znanstvenik imanentno podrazumijeva. Kakav će sustav povjesnik odabrati, kakvo vrednovanje izvršiti, kakav izbor sadržaja i činjenica, to ovisi o brojnim objektivnim i subjektivnim čimbenicima. Kako je ovo djelo rađeno pod gore spomenutim uvjetima, zanimljivo je vidjeti kriterije rada.

A kako su implikacije metodologijskih problema ovakva djela, rađena na spomenuti način, sadržane u uvodnoj riječi Generalnog direktora Renéa Mahena, u raščlambi ćemo se zadržati dulje na tom tekstu.

U uvodnoj riječi Generalni nas direktor izvješćuje da je pristup interpretativan, ne destriptivan, a da se događaji svode na njihovo eksplicitno ili implicitno značenje u općem okviru podataka (str. IX.). Ako pak stvari (u ovom slučaju značenju povijesnih zbivanja) pristupamo interpretativno, a ne deskriptivno, tj. događaje »svodimo na njihovo eksplicitno ili implicitno značenje u općem okviru podataka« — onda mi, htjeli to ili ne i znali to ili ne, određujemo značenje događaja i činjenica — i to upravo »općim okvirom podataka«, bolje reći kroz opći okvir koji je u biti naš, naše sustavno viđenje povezanosti događaja i činjenica.

Taj opći okvir često može biti određen svrhom, a to znači da je implicirana i metodologija odredbe građe. U znaku tog problema (svrha — metodologija) nadaje se ovo djelo, pa je i taj problem u njemu najpodobniji za analizu.

U uvodnoj riječi stoji da na povijesnoj znanosti ostaje zadaća da a posteriori, i prema slučaju, objektivno odluči o relativnoj važnosti raznih elemenata

* Vidi u *Historiji čovječanstva* (prvi ili drugi svezak, knjigu prvu), Predgovor.

** I Uvodna riječ Renéa Mahena nalazi se isto tako u prvoj knjizi, prvog i drugog sveska.

i faktora u pojedinim situacijama, te da ovako namjerno prilaženje u ovom djelu predstavlja apriorni postulat (str. V.).

Ako a posteriori i prema slučaju odlučujemo o relativnoj važnosti raznih elemenata i faktora u pojedinim situacijama, a izabrali smo interpretativni pristup — onda je riječ »objektivno« u ovom kontekstu dvojbena. A koji je to postulat u ovom konkretnom slučaju? »To je također upravo onaj postulat — piše dalje — na kojem se UNESCO sam po sebi temelji, naime, uvjerenje da međunarodne odnose u njihovoj krajnjoj stvarnosti ne određuju samo politički i ekonomski faktori ili razlozi, nego da oni proizlaze — čak je to možda i izvjesnije — iz sposobnosti i zahtjeva duha« (isto). Stoga se predmetom ovog djela javlja postupan razvitak svijesti o univerzalnom čovjeku (str. XI.), odnosno »unutarnja i trajna sadržajnost univerzalnog u svakom kulturnom i znanstvenom zbivanju . . . ono što daje bitno značenje duhovnoj solidarnosti čovječanstva, što može služiti kao temelj istinskom miru, pa predmet ovog djela služi i razvijanju svijesti o toj solidarnosti, te je kao takav potreban i »od životne važnosti« za UNESCO (isto). *Konačni cilj ovog djela* — stoji nešto dalje — *jest po svom duhu i metodi djelovati na sadašnji pravac kulture** (str. XIII.). Istu je misao izrekao o duhu ovog djela petnaestak godina ranije dr. Laime Torres-Bodet, tadašnji generalni direktor: »Putem UNESCO-a mora čovječanstvo shvatiti svoju zajedničku prošlost i razumjeti značenje svega nastojanja, iznalaženja i prosvjećivanja pokrenutoga da *se upotpuni baština kojoj želimo danas služiti** (str. XVIII.), ističući da je to moguće u sadašnjem momentu povijesti kad je u porastu jedno gledanje koje se izgrađuje kao gledanje cijelog čovječanstva.

U uvodnoj riječi stoji eksplicite da *svijest o intelektualnoj i moralnoj solidarnosti čovječanstva, kojoj ovo djelo vodi, i ne raste toliko iz otkrivanja međusobnih odnosa u prošlosti koliko iz nastojanja da se postigne sinteza koju čovječanstvo traži** (str. XIII.).

Zapitajmo se sada u kojim se oblicima javlja ta »unutarnja i trajna sadržajnost univerzalnoga«? Mahen izdvaja »kulturna i znanstvena zbivanja«. Uputno je, na ovo, vratiti se početku zamisli (poslije ćemo vidjeti rezultat). Neposredno nakon Drugog svjetskog rata J. Huxley, koji je aktualizirao ideju o izradbi ovog djela, iznio je tom prigodom: »Čini se da bi glavni zadatak koji stoji pred autorima bio da pomognu sastaviti historiju razvoja ljudskog duha, osobito historiju njegovih najviših kulturnih ostvarenja. Za izvršenje toga zadatka bit će potrebna pomoć kritičara umjetnosti i umjetnika, kao i historičara umjetnosti, pomoć antropologa, istraživača komparativne povijesti religija, svećenika i teologa, arheologa i klasičara, pjesnika, stvaralačkih književnika i profesora književnosti, kao i puna pomoć historičara« (str. XVIII.). Iz konteksta se nadaje da je pojam kulture ovdje shvaćen u pojmovnom određenju što ga je dao sociolog A. Weber, u kojega pojam kulture obuhvaća proizvode umjetnosti, književnosti, religiju, filozofiju (za razliku od civilizacije, koja obuhvaća znanost i tehniku. A onda, što ima značiti: *razvitak* npr. umjetnosti, književnosti ili religije (u okviru ljudskog duha)? Njihovih tehnika? Ili njih samih (a različiti su)? Da li bi to imalo značiti da su moderni proizvodi umjetnosti ili religiozna vjerovanja »razvijeni« od ranijih? Na osnovi čega, po kojem kriteriju dolazimo do takva vrednovanja?

U uvodnoj pak riječi R. Mahen ističe da se ova povijest čovječanstva izdvaja iz društva svojih prethodnika u prvom redu ograničavajući se namjerno na osvjetljavanje jednog od mnogih aspekata čovječanstva, na njegov kulturni i znanstveni razvitak (str. IX.). Ova je konstatacija višestruko nejasna. Prvo, ona je netočna glede sadržaja dosad izašlih svezaka — jer su obuhvaćeni i svi drugi aspekti. Drugo, protuslovi njegovoj vlastitoj konstataciji u istoj uvodnoj riječi da ovo djelo ima ambiciju »obuhvatiti prošlost u cjelini«. Treće, po srijedi je jedno posve drugo shvaćanje kulture, u značenju koje pojam ima u kulturnih antropologa, tj. da kultura obuhvaća svekolike djelatnosti, te duhovne i materijalne proizvode čovjekove. A, onda, čemu je trebalo izdvajati i naglašavati znanost (što je stavljeno i u naslov djela)?

Dalje, pisac uvodne riječi kritizira »mit« klasičnog racionalizma Zapada, koji zamišlja historiju ljudskog duha kao proces razvitka u kojem su sve znanstvene i kulturne činjenice svrstane u određen poredak, u odnosu na jedan jedini stalni subjekt koji je po svojoj prirodi univerzalan, osuđujući to kao subjektivizam (str. XII.).

A po kojem je drugom kriteriju ova povijest pisana ako ne po kriteriju upravo tog klasičnog racionalizma Zapada? I upravo je inaugurirana i zamišljena kao historija duha kroz znanstvenu verifikaciju činjenica.

Čemu, zatim, kritiziranje subjektivnosti kad nam isti netom priopćuje kako svrha djela nije bila zabraniti svaku subjektivnost interpretacije (str. XII.)? A ovo zato što — po R. Maheu — ima neka vrst subjektivnosti koja ide usporedno s kulturom i uzrokuje da perspektiva što je svaka kultura otvara na univerzalno u čovjeku bude odraz ljudskih značajki, te kulture unutar njezinih osobitih prilika (str. XIII.). Štoviše, on ističe da se stvarna povijest znanosti i kulture i može pisati samo s mnogih stajališta, u skladu s raznolikostima brojnih civilizacija, jer se svaka civilizacija sastoji od originalnih djela i simbola (*isto*). (U biti ovo je, međutim, poznato gledište da su društvene činjenice osebujne, da nisu neutralne kao »prirodne« činjenice, nego se uvijek prihvaćaju u društvenom kontekstu, koji je različit od prirodnog, te odgovarajućim znanostima nije primjeren prirodnoznanstveni pristup zbilji — stav koji je proistekao iz Diltheyeva problematiziranja društvene i povijesne činjenice i zbilje.) Ako nas generalni direktor izvješćuje o svijesti takvih gledanja, onda bi bilo najprimjerenije da su pojedine kulture interpretirali barem autori pripadnici tih kultura — i to suvremenih, dakako. Ali, tako nije postupljeno u izradbi djela. R. Maheu nas ipak izvješćuje da ovo djelo predstavlja prvi pokušaj sastavljanja povijesti ljudskog duha gledane s raznolikih gledišta na sjećanja i misli koja karakteriziraju suvremene kulture (*isto*). Međutim, prisutnost »raznolikih gledišta« svodi se ovdje uglavnom na verifikaciju materijalnih činjenica — što je UNESCO osigurao širokom suradnjom svjetskih stručnjaka i angažiranjem nacionalnih komisija, na čemu treba ovoj organizaciji odati svesrdno priznanje, i u čemu je bitna vrijednost ovog djela (što ne znači da i glede toga ne ostaju još dvojbeni podaci i propusti). Ali, to ne znači da ova povijest »uzima kao polaznu točku pozicije koje zauzimaju razne kulture«, »niti je kao okvir svojih podataka prihvatila mnogostrukost suvremenih kulturnih perspektiva«, niti to da je izvršena »decentralizacija gledišta i interpretacija« (str. XIII.). A to nam opet potvrđuje sam Maheu izjavom

da su primljene primjedbe u tijeku širokih konzultacija bile uvijek podvrgnute odlučnom provjeravanju znanstvene istine (str. XIII.).

Kontroverze se još više zapeću (ali i stvari projašnjaju (stajalištem što ga nalazimo u uvodnoj riječi, da bit znanosti nije znanje, nego metoda kojom se znanje može postići, pravilo što ga je duh propisao da bi znanje postigao (str. X.). Ali, ako se — po piscu uvodne riječi — povijest znanosti i kulture može pisati samo s mnogih stajališta, u skladu s raznolikostima brojnih civilizacija, tj. ako je metodologijski aspekt uvjetovan kontekstom civilizacije — kojih ima mnogo, gdje smo sad? Priznati činjenicu da postoji više od jedne civilizacije i isticati da to ne znači poricati kontinuitet i solidarnost ljudskog razvitka — ta konstatacija ne znači ni rješenje ni razjašnjenje problema.

Mi samo naziremo da je na djelu ipak klasični razionalizam Zapada; zapadnu perspektivu potvrđuje nam i konstatacija da se jedinstvo čovječanstva postiže izgrađivanjem sve većeg i većeg broja centara znanosti koji šire čovjekovu tehnološku snagu po cijelom svijetu (str. XIV.).

U uvodnoj riječi zatim nam je predloženo da se ova povijest ograničuje na osvjetljivanje samo jednog aspekta čovječanstva, da ostavlja tradicionalna prilazna proučavanju povijesti, koja pridaju odlučnu važnost političkim, ekonomskim, pa i vojnim faktorima, te da u tom smislu predstavlja korektiv uobičajenom gledanju na prošlost (str. X.). Glede sadržaja ovog djela ova konstatacija nije posve točna — jer su u njoj interpretirani svi »aspekti«, odnosno »faktori« stvarnosti — u kojoj mjeri i s kojom važnošću to varira od knjige do knjige, i odgovarajućih kultura. A uz to, stoji pitanje: zar ekonomski, politički i vojni »faktori« nisu isto tako proizvodi ljudskog duha (»aspekti« kulture).

Sve ove primjedbe i pitanja nisu imali za cilj obezvrijediti ili dovesti u dvjoubu ovaj veliki pothvat, nego prije ukazati na teškoće, složenosti, nedoumicu i probleme ovog pionirskog rada — a oni su u uvodnoj riječi upravo ilustrativno prezentirani. Golema je to teškoća u prvom pokušaju uspjeti dati sintezu ljudske povijesti, svega onoga što ljudi znaju o svojoj prošlosti, uskladiti sva mišljenja, stajališta i dati jednoznačnu povijest svijeta.

Teškoće su očito rasle kako je plan dobivao pretenzije da se obuhvati svekolika zbilja prošlosti i pri tom uvaži osebnost različitih kulturnih perspektiva. Teško je, upravo nemoguće, u takvu slučaju jednoznačno i precizno odrediti kriterije. Pa se nužno, kao okvir, prihvaćaju neki čisto formalni, kao što su kronološka podjela i »faktorsko« separiranje i raščlanjivanje građe.

U čemu bi se sastojale teškoće u izradbi ovakva djela? S jedne strane, prvotna ideja, izraditi zapravo povijest tzv. duhovne kulture (iako je ovdje tretman razvitka dvojen, kako smo ranije istaknuli), očito je dobila odjek da se te tvorevine imaju dovesti u vezu s društvenim kontekstom, što je moralo povući za sobom obradbu svih društvenih »faktora«, »aspekata«. A, s druge strane, i ideja o »zajedničkoj prošlosti« i »solidarnosti ljudskog razvitka« našla je potvrdu u međusobnu utjecaju različitih kultura, u širenju i prihvaćanju kulturnih elemenata (ideja, vrijednosti i tehničkih postupaka) u prostoru i vremenu. Ovi se elementi odnose na sve oblike ljudskog djelovanja, odnosno sva područja društvene zbilje, a širili su se često i politički, pa i uz primjenu vojne sile — što se normalno moralo ovdje uklopiti, tako da je analiza imala obuhvatiti sva ta područja, uključivši i političku povijest i vojni »faktor«.

Imanentna svijest o razvitku, o kontinuitetu i solidarnosti tog razvitka (s čim je međutim u protuslovlju činjenica da istodobno postoje zajednice, društva, kulture na različitim razinama »razvitka«) nameću neminovno kronološki kriterij kao najprimjereniji, i zapravo jedino mogući. A onda se ta zajednička povijest čovječanstva razbija na globalno zaokružena vremenska razdoblja (predhistorija — od pojave čovjeka do prvih urbanih društava u četvrtom tisućljeću p. n. e., počeci civilizacije — od prvih urbanih društava do 1.200 p. n. e., zatim dalje od 1.200 do 500. p. n. e., pa od 500. p. n. e. do nove ere, pa od nove ere do 500, pa srednji vijek od 500. do 1300. itd.).

Iz stajališta o zajedničkoj prošlosti, kontinuitetu i solidarnosti, te svijesti i činjenicama o međusobnu utjecaju, vezama i suradnji ustanovilo se »faktorско« razvrstavanje građe (primjerice: glavni povijesni događaji, društvena struktura, ekonomska struktura, jezici i sustav pisma, znanosti, religijska vjerovanja, umjetnost, književnost, filozofija itd.), a analiza djelatnosti u biti se vrši izdvojeno iz konteksta određene kulture.

Ovim kriterijima trebalo je, međutim, pisati jedino prvu knjigu prvog sveska (Predhistorija), i to zato što raspravlja o fizičkom razvitku ljudske vrste i prvim predhistorijskim oblicima kulture. A ova knjiga (autor J. Hawkes) i doista je metodologijski najuspješnija.

Već druga knjiga istog sveska (Sir L. Worlley: Počeci civilizacije) pokazuje u potpunosti metodologijsku neprikladnost ovako koncipirane odredbe građe svjetske povijesti. A to isto vrijedi i za cijeli drugi svezak (L. Pareti, P. Brezzi, L. Petech: Stari svijet). Iz već spomenutih razloga, kao i zbog težnje da se dâ slika što se sve i kako zbivalo u svijetu u određenom vremenskom razdoblju, te da se vide uzajamni utjecaji i veze — a uz najširu stručnu provjeru činjenica — uslijedila je metodologijska neprikladnost u obradbi građe, koja i ne smeta toliko one koji posjeduju neko znanje o činjenicama i tijekovima svjetske povijesti, koliko širi krug običnih čitatelja koji to znanje ne posjeduju, a kojima je ovo djelo i namijenjeno.

Određena metodologijska korektura učinjena je u trećem svesku (V. Jelišev, J. Naudou, G. Wiet, P. Wolff: Velike civilizacije srednjeg vijeka). Ovdje se nešto više uvažavao subjektivitet i integralna zbilja pojedinih velikih kultura, civilizacija, što je donekle našlo izraza i glede vremenske zaokružnosti u mogućoj razdiobi faza određene kulture. Ali, u protuslovlju (metodologijskog) tretmana svijeta kao jedinstvene pozornice zbijanja (što je, kako smo vidjeli, svrha pokazati ovim djelom) i stvarnog života pojedinih kultura kao integralnih cjelina — subjekata ovaj je svezak mogao ići metodologijski još dalje k odijelitoj i cjelovitoj obradbi pojedinih civilizacija, a sliku jedinstvene pozornice dati u kratkom pregledu međunarodnih i važnih političkih zbivanja, te naglašavanjem veza i utjecaja unutar rasprave o pojedinoj kulturi. Upravo ovdje možemo spomenuti da je metodologijski, glede cjeline pristupa svjetskoj povijesti, primjerice mnogo uspjelija Harterova povijest civilizacije od J. W. Swaina od ove povijesti čovječanstva, jer je u obradbi povijest išla kroz integralni i zaokruženi opis pojedinih kultura koliko god je to mogla.

Šesti svezak, Dvadeseto stoljeće (autori: C. F. Ware, K. M. Panikkar, J. M. Romein), zapravo je svezadar prve polovice ovog stoljeća. A možda se građa i nije mogla drukčije dati, glede vremenske blizine događaja i glede realnosti suvremenog svijeta.

Istaknuli smo nepreciznosti, nejasnoće, nedoumice i probleme oko plana i predmeta ovog djela. A kad je on već uzeo za cilj dati sveobuhvatnu prošlost čovjeka, moramo istaknuti i objektivne teškoće u ostvarenju tako zamašna plana, metodologijski upravo nemogućeg. Naime, velike metodologijske teškoće javljaju se i pri obradbi kompleksne povijesti pojedinog naroda ili pak kulture — jer ne možemo riječju i slovima prenijeti sliku zbilje u istodobnoj povezanosti pojava, a još manje možemo dati taj organizam u vremenskom hodu s promjenama što se zbivaju, nego ga pri obradbi moramo razbijati u faktorske dionice što se u svojoj apstraktno izdvojenoj zasebnosti obrađuju. U obradbi pak svjetske povijesti kao cjeline ove se teškoće udvostručuju, ako ne i umnogostručuju. Pri zapostavljanju opstojnosti realnoga zbivanja kroz ove organizme, te prenošenjem sheme za obradbu pojedinih nacionalnih i kulturnih organizama na svjetski plan veza s realnošću i slika realnosti ispada još nepovoljnija.

Da se plan ograničio na sliku tzv. duhovne kulture čovječanstva u najvišim proizvodima umjetnosti, književnosti i vjerskih sustava u povijesti, to se, metodologijski gledano, moglo dati s puno manje teškoća i puno uspješnije. Ali i slika sveobuhvatne prošlosti čovjeka mogla se, realnosti primjerenije i metodologijski preglednije, dati (osim za predhistorijsku) kroz integralne kulturne organizme.

Kako je ovo djelo određeno svrhom pokazati jedinstvo čovječanstva i jedinstvenu prošlost čovjekovu, pri stanju stvari gdje su ljudske svijesti opterećene apriornom kategorijom razvitka, trebalo se koncentrirati na one pojave na koje se ta kategorija može primijeniti i koje su, bez obzira na različite oblike, jedinstvene za cijelo čovječanstvo — a to su znanost i tehnika, (makar se u tom slučaju i javio problem što je sve tehnika), onih pojava i oblika koje A. Weber primjerice drži civilizacijskim, pa se mogla izraditi povijest razvitka znanosti i tehnike. U tom bi slučaju otpale mnoge metodologijske teškoće i mnogi opravdani formalni i sadržajni prigovori. Uostalom, i u uvodnoj je riječi istaknuto da se jedinstvo čovječanstva postiže u »izgrađivanju svevećeg i većeg broja centara znanosti, koji šire čovjekovu tehnološku snagu po cijelom svijetu« (str. XIV.) A u tom su slučaju i svrha (da se pokaže jedinstvo čovječanstva) i plemenit cilj ove međunarodne organizacije (»unapređivanje jednakih mogućnosti napretka i istinskog održavanja čovjekova dostojanstva,« *isto*) mogli naći najprimjereniji predmet; uz to bi objektivna, stručna i svestrana obradba otklonila brojne nedoumice, nejasnoće, protuslovlja, brojne primjedbe koje se ovom djelu mogu opravdano postaviti.

No, očito je da u ovakvom pionirskom pothvatu nije bilo moguće uskladiti i dovesti do jednoznačnosti sva mišljenja, stajališta, htijenja, ambicije, interese itd. Ovo djelo treba shvatiti kao plemenit pokušaj, početni pionirski pothvat jednog načina rada koji svoju zrelost i prave rezultate tek očekuje. Ali, i ovakvo kako jest, bez obzira na sve moguće prigovore i nedostatke, ovo je djelo iznimno vrijedno.